

ПРО «МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГОВІРКИ с. ДОВГЕ» ВАСИЛЯ НІМЧУКА *

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 811.161,2'282.2(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2023.2(50).320–326

Мигoliniнець О., Пискач О. Про «Матеріали до словника закарпатської говірки с. Довге» Василя Німчука; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Останнім часом в українській діалектній лексикографії активізувалося створення словників говірки одного села. Працею такого типу мав бути і словник говірки с. Довге Василя Німчука, проте вчений, на жаль, не встиг його видати за життя. Рукописна картотека майбутнього словника видатного мовознавця зберігається зараз на кафедрі української мови філологічного факультету Ужгородського національного університету.

У статті проаналізовано матеріали до словника говірки с. Довге Василя Німчука; зроблено висновки щодо частини належності зафіксованої лексики, її семантичної класифікації з широким залученням ілюстративного матеріалу.

Матеріали до словника походять здебільшого з рідного села автора, проте трапляється й фактаж із навколишніх сіл. В. Німчук мав на меті подати повний діалектний словник, у якому була б зібрана вся лексика й фразеологія носіїв говірки Довгого. У реєстрі майбутнього словника – лексика різних частин мови. Найбільше іменників (загальних назв), трохи менше дієслів, прикметників, прислівників, найменше службових слів, вигуків і звуконаслідувань. Окрему частину матеріалів становлять антропоніми (імена, прізвища та прізвиська місцевих жителів) і топоніми. Серед найбільш численних тематичних груп лексики можна виділити назви рослин, тварин, одягу, прикрас, їжі, напоїв, спорідненості та своєрідності, календарно-обрядову лексику тощо. У матеріалах В. Німчука зібрано й репрезентовано великий за обсягом ілюстративний матеріал, зокрема пісні, прислів'я, приказки та ін., що відтворює найтонші нюанси живого розмовного мовлення й відбиває багатство говірки с. Довге.

У статті приділено увагу й авторським коментарям до назв, які досить часто розгорнуті. Зафіксовано в словнику й невеликі розповіді, у яких тлумачиться певна назва. Не залишаються осторонь різноманітні фонетичні та словотвірні варіанти аналізованої лексики, багатозначні назви та їх синонімічні зв'язки тощо. Непересічне значення такої праці не викликає сумнівів, адже до наукового обігу введено велику кількість нових слів і нових значень уже відомих назв.

Колектив кафедри української мови Ужгородського національного університету зараз активно працює над утіленням у життя заповітної мрії Василя Німчука.

Ключові слова: українські закарпатські говірки, словник говірки с. Довге, словникова стаття, реєстр словника, семантична група.

Постановка проблеми. Останнім часом в українському мовознавстві активізувалася увага до словників однієї говірки. Адже діалекти – це та джерельна база, що живить літературну мову як варіант загальнонаціональної мови народу. Саме живорозмовна мова зберігає з найдавніших часів чимало елементів, які відсутні вже в літературній мові, а часом не зафіксовані й пам'ятками писемності. В українській лексикографії серед праць такого типу можемо назвати словники О. Мельничука, Л. Паламарчука, О. Горбача, А. Сизька, Є. Турчин, М. Негрича, О. Гойсака, І. Сабодоша, М. Голянич та ін. Подібним мав бути і словник говірки с. Довге Василя Німчука, проте вчений, на жаль, не встиг його видати за життя. Рукописна картотека майбутнього словника видатного мовознавця зберігається на кафедрі української мови філологічного факультету Ужгородського національного університету.

Аналіз досліджень. В. Німчук працював у різних мовознавчих галузях: діалектології, ономастиці, етимології, історії українського правопису, вивченні української мови як сакральної та багатьох інших. Постать непересічного вченого та аналіз його наукової спадщини стали предметом дослідження В. Мойсієнка, П. Білоусенка, В. Грещука, В. Кононенка та ін. Проте аналіз картотеки словни-

ка говірки с. Довге Василя Німчука ще не був предметом лінгвістичних студій.

Мета статті – проаналізувати рукописні матеріали до словника говірки с. Довге Василя Німчука; зробити висновки щодо частини належності зафіксованої лексики, її семантичної класифікації з широким залученням при цьому ілюстративного матеріалу.

Методи та методика дослідження. Основний метод – описовий. Він реалізований у процесі класифікації матеріалу та його інтерпретації за мотиваційними зв'язками. У межах цього методу використано прийом лексико-семантичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, серед багатьох зацікавлень нашого земляка В. Німчука була передусім українська діалектологія. Упродовж усього життя вчений зберіг любов до рідної говірки, словна відавався пізнанню багатства й краси материнської мови як невичерпного джерела народної мудрості. Хто добре знав Василя Васильовича і спілкувався з ним, пригадує, як любив він говорити боржавською говіркою, як влучно й дотепно добирав потрібне діалектне слово чи вираз. Учений захоплювався ідеєю створення «Товариства шану-

* Матеріал із картотеки подаємо в редакції В.В.Німчука.

вальників і захисників говорів української мови», яке об'єднало б людей, котрі визнають літературну мову як основну ознаку нації, але водночас люблять і шанують свою материнську мову, говірку і хочуть, щоб діалект залишився живим. Як згадує І. Сабодош, «він написав статут, організував обговорення його в різних наукових осередках, зокрема й в УжНУ з власною присутністю, опублікував його у журналі «Українська мова». Товариство було зареєстроване і почало діяти» [Сабодош, с. 130].

Серед іншого Василь Німчук акцентував і на необхідності робити аудіозаписи говірок, зберігати їх на сучасних носіях, популяризувати діалектологію в інтернеті, підтримувати молодих учених, які зосереджуються на наукових пошуках саме в цій сфері, активно співпрацювати з колегами за кордоном тощо.

Як зазначає П. Гриценко, «особливості рідномовного довкілля для нього були джерелом не тільки цінної інформації для досліджень, об'єктом наукового аналізу, а й особливого емоційного стану, важливою ланкою тісного єднання з родиною, з рідним селом, з якими ніколи не уривав внутрішнього зв'язку, трепетно зберігаючи в пам'яті все, що вмішувалося в поняття «рідне село Довге»» [Гриценко, с. 54].

Протягом усього свого життя В. Німчук цілеспрямовано збирав і записував діалектизми рідної йому боржавської говірки с. Довге і мріяв видати всю цю безцінну спадщину у вигляді словника. «І тут перепліталися два мотиви: з одного боку, усвідомлення наукового значення опису одного з найархаїчніших говорів української мови, а з іншого – бажання поставити пам'ятник вдячності своєму краю» [Пуряєва, с. 119]. Як згадує о. Ю. Осінчук, «зі своїми земляками мовознавець говорив тільки закарпатським діалектом. Він завжди носив за пазухою маленький блокнот чи картку паперу, на яких записував слова рідного говору... Інколи записував слова, ... розповідаючи про свої обряди чи звичаї» [Осінчук, с. 113]. В. Німчук планував свій словник як історико-діалектний із висвітленням усієї писемної мовної історії села, тобто від XIV ст. «Принаймні він говорив про свій задум, що нічого подібного в україністиці ще не бачив» [Мойсієнко, с. 109]. На жаль, не встиг. Після смерті вченого, згідно з його заповітом, уся бібліотека, як і словник, переїхали до Ужгородського національного університету на філологічний факультет. Під бібліотеку була відведена окрема кімната. А словник складався з великої лексичної рукописної картотеки, яка містилася в кількох десятках ящиків.

Матеріали словника походили здебільшого з рідного села Довге, проте траплявся й фактаж із навколишніх сіл. Автор мав на меті подати повний діалектний словник, у якому була б зібрана вся лексика й фразеологія довжанської говірки. Непересічне значення такої праці не викликає сумнівів, адже до наукового обігу введено велику кількість нових слів і нових значень уже відомих лексем.

У реєстрі майбутнього словника лексика різних частин мови. Найбільше іменників (загальних назв), трохи менше дієслів, прикметників, прислів-

ників, фіксуються й службові слова та вигуки. Наприклад: **Ге?!** 'питальна частка-вигук' (вважається грубим запитанням); **Ги** 'ніж'. Ги мау сидіти задр' / имл'у с'а за да́йаку роббту; **Еге!** 'так!'; **Йй бо** 'частка-вигук, що виражає велику кількість ознаки предмету або дії, інтенсивність і т.д.'. Йй бо йсе вино! Йй бо біли го! Йй бо ты бітанга. Йй бо студено вонка! Ййбо дошч падаў! Ййбо йсе йаблыка; **Кид'** 'якщо'. Кид' ти кажу!

Значну частину матеріалів становлять антропоніми (імена, прізвища та прізвиська місцевих жителів):

Бушчин'ук (прізвище?). Бушчин'ук горбáты́ быў

Вакáр'-Приманч'ук 'прізвище'

Ворчичкáн'а 'прізвисько в Довгím'

Ворчичкáн'а / Вóрчичка 'прізвисько у Довгím'. Пор. вóрча 'гуля'

Голобéра 'прізвисько Саморыги'

Га́гало шми́гало (шми́гало) фыц' 'прізвисько'. Га́гало – так його дражлили

Ду́тка 'прізвище', **Ду́ткаш(ка)** 'його прізвисько'

Й́міл, Ё́міл 'Омелян' (часто було в циган)

Й́мілка 'Емілія, у словаків давали таке ім'я'

Карі́ш 'прізвисько в Довгím'

Ма́р'а 'Марія' (жарт. прізвисько). Ива́н Ма́рин. Петро́ Ма́риниц'. Попуд тоты полоніны / попуд тоты го́ры / кыва́й / Ма́р'о / гузіц'ами / бо їдут керейто́вы

Мега́ло 'прізвисько'

Мі́ндл'о = Мі́ндил' 'єврейське ім'я'. У Мі́ндл'і быў бóўт

Мо́шка 'ім'я у Довгому'. Были ў ме́не у ко́мо́р'і го́ршки / ты пиў і йа пúла / ты носіу́ / йа носі́ла го́ршки до Мо́шкы

Плі́скіш 'прізвисько в Довгím'

Т'ут'у́нка 'прізвисько Тютюн у Довгím'

Фа́йн'ора / Фа́йн'ору́ха 'прізвисько в Довгím'

Фа́нта 'прізвисько в Довгím'. Пор. чes. fant, Fanta = bláznivý člověk, ztřestěněc (zastar.); dochováno v příjm. Fanta, m. (Trávn, 346)

Фаца́ра, Фаца́ру́ха 'прізвисько у Довгím'.

Пор. рум. ǎțarnic 1. 'лицемерный, ханжеский', 2. 'лицемер, ханжа' (DRR, 513)

Фиду́р'ц'а 'прізвище, прізвисько в Довгím'

Фбу́ріш прізвисько, Довге (Шóпа)

Ше́га / Шегáн'а 'прізвисько у Довгím'. Шега́н'о / де ти хвúст (так її 'дражлили' сільські діти).

Фіксується в рукописних матеріалах В. Німчука велика кількість топонімів:

Велу́кы Пóт'ук 'назва місцевості з полем, лісом'

Верешу́л 'місцевість у Лисичові'

Л'іна́ – топ. Довге

Л'іні Лáзы – топ. у Довгím

Чоргу́у́ Бродок – топонім у Довгím.

Що стосується тематичних груп лексики, то вони різноманітні:

- **звуконаслідувальні утворення: Гарр!** 'звуконасл. собаки'. Пес гарчіт, гáркат

Гац'! 'вигук, яким відганяють молодняк до

худоби, особливо – поросят’. Гац’! У кучу!

Гоп-а! ‘при підніманні чогось’. Пор. болг. хоп! Хоп-па! Хопа! (Цанев II, 213)

Д’у! Д’і! ‘спонукальний вигук на коня’. Пор. болг. ге-ге-ге за конь – ди! (Цанев II, 214)

Кыр! ‘звуконаслід. курки’. Пор. болг. кър-кокошка (Цанев II, 216)

Пі-пі! Пі-пі-пі! ‘вигук (с)кликати курей, курчат’ (‘панське’) = піу-піу-піу! Пор. уг. рі-рі-рі ‘ципцип’ уг. рірі ‘курча’ (дит.) (Udv II, 283)

Піт’піріт’ ‘звуконаслідування ‘співу’ перепелиці’ пер. уг. pitupalattu

1. ‘перепел’

2. ‘звуки перепела’

Фіт’-фіріт’! (ф’ут’-фіріт’) ‘імітація співу якоїсь пташки’;

- **назви рослин: гбр’ошиц’** ‘назва польової рослини, квіти і листя якої нагадують горох у культурі’; **г’омбичка** ‘(квітка) маргаритка’; **гургіна** ‘жоржина’ < георгіна; **ж’оўті в’ос’кі** ‘назва квітникових квітів’; **ж’оўта г’омбичка** ‘кульбаба’; **заўшниц’а** ‘(квітка) дицентра’; **лопухан’а** ‘рожа; мальва’; **п’алош** ‘квітка лілійник’; **рібізл’і** ‘червона смородина’. Рібізл’і проп’али; **сир’уткы** ‘фіалка триколірна’. Пор. уг. árvačka, árva ‘сирота’. Див. ще **ф’ій’алка**; **тучний лист**, **тучноє з’л’а** ‘квітка із сукулентним листям типу молодила, очипка(?)’;

- **назви птахів і тварин: дз’ап’ка** fringilla пташка; **крутігоголовк** ‘пташка’; **к’ўзл’а** = **к’д-з’а(тко)** ‘козеня’; **к’ўзлиц’а** ‘козеня жіночої статі’; **мыц’ка** ‘кішка’. Вид’аў буде дошч / бо мыц’ка с’а мые (мыйе) (лапками торкатися голови; у народі вважають, що кішка «вмивається» перед дощем, бурєю, грозою); **м’ойм’ун** ‘мавпа-самець’; **ч’ій’дар’** ‘жеребець’ < уг. csödör ‘жеребець’ (Udv I, 229); **ч’ижик** ‘чиж, чижик’; **св’ін’а** ‘поросля’; **ш’іршун** ‘шершень’. – Н’ан’ка была ўкус’іла пчол’а? – Н’ет / ш’іршун!

- **назви спорідненості, свояцтва: д’ідо** ‘тітчин чоловік’. Д’ідо горобл’ан’ц’к’ї ф’аіно с’п’уваў; **міз’ільник** ‘наймолодший син’ (жарт.); **міз’ілиц’а** ‘найменша донька’ (жарт.); **ш’оўгор** ‘шурин’. Пор. серб. шогор ‘шурин, свояк (брат жєны)’ (Толст, 1086);

- **назви весільного обряду: друж’іна** ‘учасники весілля, які йдуть із молодими до церкви’; **дружба** ‘б’оярин на весілля’;

- **назви предметів: гор’н’а** ‘невеликий горщик’, ‘кружка’; **кад’ілиц’а** ‘кадило’ (предмет); **кан’т’а** ‘малий бідончик’; **кап’ура** ‘великі ворота’, ‘парадні ворота’. Пор. уг. кару ‘ворота’, ‘парадні двері’; **к’ўтлик**, **к’ўт’л’а** ‘казанчик, малий казанок’; **к’лавір** ‘фортепіано’. Б’ў у в’ошк’ол’і к’лавір; **к’лин’ок** ‘довгий, досить товстий дерев’яний цвях, на який в’ішали одяг та ін. речі, зокрема капелюхи’. **◆Новоїє с’іто на к’линку** ‘нова господиня в хаті; невістка’; **к’ўкер** ‘бінокль’; **м’отор** ‘автомашина’. Стаў (‘зупинився’) коло них мотор; **н’отес** ‘блокнот’;

- **назви їжі та напоїв: паленіц’а** ‘паляниця’; **п’аленка**, **п’алинка** ‘горілка’; **палин’ата** ‘квадратики чи прямокутники; назва страви’. Палин’ата

з молот’їми оріхами; **кр’їймеш** ч. р. ‘наполеон’. Напекла кр’їймеші начинила < угор. krémes [‘приготований] з кремом’, намащений кремом; [sütémény] ‘наполеон’ (Udv I, 843); **лангош**, **р’і. лан’гоші** ‘тонкі прісні коржики, залишки із тіста, розкатоного для локшини’ < угор. lángos ‘оладка’, ‘корж’ (Udv I, 861); **палин’ата** ‘квадратики чи прямокутники; назва страви’. Палин’ата з молот’їми оріхами; **поприг’аш** ‘різновид гуляшу, дуже наперчений’; **р’атота** ‘яєчня’ < угор. rántotta ‘яєчня’, ránt ‘смажити’ (Udv II, 325); **с’уканиц’а** ‘страва типу затірки’ < сук’ати, бо сучуть у руках над посудиною, в якій кипить вода, куди падають дрібні довгасті галушечки;

- **назви хвороб: герт’ика/гирт’ика** ‘туберкульоз’; **свирбл’ачка** ‘короста’. Свирбл’ачка на н’ўм была; **сух’їй б’іт’іх’** / **хвор’ота** ‘туберкульоз’, пор. хорв. suha bolest’; Челлена на н’ўм ‘дизентерія’;

- **назви осіб: бапчаник** ‘мешканець Довгого’. Так прозивають їх мешканці навколишніх сіл (жарт.); **б’ітанга** ‘нечесна людина, підступна, бешкетник, негідник’. Пор. уг. bitang ‘негідник, мерзотник’. Див. ще **б’ітанщина**; **б’ітанщина** ‘нечесна людина, підступна, бешкетник, негідник’. Пор. уг. bitang ‘негідник, мерзотник’. Див. ще **б’ітанга: д’іг’оў** ‘циган’ (емоц.); угор. digó pejrz z olesz II (Udv I, 254) olasz; 2. ‘італієць’ (Udv II, 201); **к’ылавиц’** ‘чоловік із грижею, килою’. Див. ще **к’ылош**; **к’оўдош** ‘жебрак’. Див. ще **к’оўдошка**; **к’оўдошка** ‘жебрачка’. Див. ще **к’оўдош**; **к’радошка** ‘злодійка, злодійкувата дівчина, жінка’. Михал’ўк б’ў з йен:ым оком // д’он’кы му были к’радошкы; **лоп’отало** (с.р.) ‘людина, що багато балакає’; **місарош** ‘м’ясник’. Пор. уг. mészáros ‘т.с.’; **м’ол’од’ўк** ‘підліток; молодий парубок’; **нач’агош** ‘пан, начальник’ (арх.). Пор. уг. nagyságos; **нач’агошка** ‘пані, начальниця’ (арх.). Пор. уг. nagyságos; **пис’ц’ўнка** (спільного роду) ‘дитина, якій у всьому догоджають, виконують примхи тощо’. От’о пис’ц’ўнка маміна (мамчина); **хар’ічка** ‘якась жінка з характерними психологічними рисами, що була об’єктом порівняння в 40-х – 50-х роках ХХ століття’;

- **назви одягу та прикрас: п’асок** ‘широченький ремінь у вояків’; **пац’оркы** ‘намисто з великих намистин’. На зил’ун’ў п’ол’он’ін’і пас’е ов’іц’ с’орок / ход’і / д’іўко / танц’ова’ти / к’упл’у ти пац’орок; **ш’іпка** ‘картуз’; **ш’лаїфер** ‘фата’. З нім. Schleifer; **ш’лаїфер**. З нім. Schleier ‘покривало, вуаль’ (Лещ, 748); **штр’імфл’а** ‘панчоха’. Пор. уг. strimfli (Udv II, 407);

- **назви частин тіла: кил’ух** ‘живіт’. Фурт леж’ут на кил’ус’і; **к’л’ўчка** ‘зігнутий вказівний палець’. ◆ К’л’учкы т’аг’н’ути; **кол’ачик** ‘круга лисина вершечку голови’;

- **назви на означення процесів, станів: бл’їн’кати** ‘ходити без діла’; **каз’іти** 1. ‘псувати’; 2. ‘муляти, колоти’; **кеп’ешитис’а** ‘чепуритися’, ‘хвалитися перед іншими’. Пор. уг. képes ‘здібний, здатний, спроможний’; **к’л’еп’он’іти (с’а)** ‘сміятися’ (емоц., несхвальн.); **лом’іти** ‘гуркотіти’; **лопон’іти** ‘бездумно балакати, багато говорити’; **мн’антова’ти** ‘позбутися, спекатися’. Л’едвы м с’а мн’антоваў тої мор’оки; **нав’елич’атис’а** ‘гордитися, пишатися’.

Йому дуже навелико 'він гордиться'; **піпати** 'палити льольку'. Пор. угор. *pirál*. Піпаш 'курець, особливо з льольки', уг. *pirás*.

Широко представлена в рукописних матеріалах В. Німчука й дитяча лексика: **бьц'а** 'рогата худоба доросла' (дит.). Бьц'о / н'е; **бібі** 'боліти' (дит.); **пáпа / пáпка** 'хліб' (дит.); **пáп[к]ати** 'їсти' (дит.). Пор. рара, рараті (Skok II, 601); **тіс'ка** 'теля' (дит.); **чіно** 'гарно' (дит.). Сиди чінно. Пор. угор. *csin* 'краса, красоти, привабливість'. *Csimi – csimos* 'мило-видний, гарний, вродливий' (Udv I, с. 221); **ц'інка** 'свиня' (дит.) ц'інка < свінка. Див. ще **ц'їка**; **ц'їпка** 'пташка' (дит.). Ни! Ц'їпка; **ч'учати** 'спати' (дит.). Идемé ч'учати.

В. Німчук у своїй картотеці зібрав і репрезентував великий за обсягом ілюстративний матеріал, який досить точно відбиває особливості й багатство говірки с. Довге і має безсумнівну наукову вартість для мовознавчих, історико-культурних, етнологічних та інших досліджень:

Гáзда 'хазяїн'. Гиї пáне гáздо! Ци даєтэ веселіти на сис' С'агыі Віч'ур! (чи дозволяєте колядувати)

Дз'áпати, дз'áпкати, дз'áпнути 'кричати і сваритися'. Ни дз'áпкаі т'ўлко / бо рот' т'а будé бдл'іти!

Жур'ітис'а 'засмучуватися'. Ни жур'іс'а / ж'ур'і роў ни помóжеш!

Зави'си'л'іти 'повеселішати'. Зави'си'л'іло / доўго ни было дожд'ж'у / упáў дощч / ус'о нараз зави'си'л'іло!

Затерніти 'завдати болю, як від уколу терніны'. Ой лит'іла лáст'ўочка, загубіла пёрце, п'ўшоў л'ўпко у кат'ўны затерніў ми серце

Збісній 'скажений'. Покусаў збісній пес. ♦ Хыжа ни т'існа / кид' ч'їлад' ни збісна.

Серед записів В. Німчука дуже багато пісень, коломийок, прислів'їв і приказок тощо, напр.: *Вітко бід'у п'о г'ўн'у / а п'от'а по н'ір'у; Кобы' йармо' / а шийа с'а найде; Л'іпше бой'атис'а / ги напудитис'а; Мн'ога бы говорити / н'ішчо сл'ўхати; М'ўсаї / ве'лікії пан 'справді необхідно зробити' [а ним'ўсаї / ишч'і б'ўлшыї!]* (жарт.).

Иї гáйу / р'їбу ймáйу / на б'ерега м'эчу / та йа р'їпку п'орубáу / в Áмерику ўт'эчу //

Иї идé коник идé / копытами кр'эше / до друг'ойі л'ўпко х'одит / а за м'ене бр'еше! //

Иї прив'іў (куп'іў) Б'ерко лоша / Прийзáў ид м'осту / Прийшли к'ўп'і куповáти / А лошá бес хв'осту //

У Зán':ому загр'імло / А у Д'оўг'ім бл'ісло / Богдáй тебе / моа м'їла /

Попут'а с'ёрце ст'їсло //

Кат'ўне / д'і / молод'їн'кыї помáлы фас'ўйеш / доп'ўночи на ш'ірб'оку / а ўдин' маши(і)р'ўйеш! //

Л'уб'їлам т'а / лиг'їнику / йен:у з'їму і в'есну / а тип'ір' т'а полиш'їйу / ишч'і ў дол'они пл'есну //

Мáйпарán:а уд:ан'їц'а парán:о с'а н'есе / чим к'ўриц'а йáйц'э зн'есе / за н'ўдер пон'есе //

Помол'ї с'а / рыпко / Б'огу / а ўмный с'а слызáми / бо м'ін'і т'ўї / рыпко / т'áшко меж'и маскáл'áми (мáд'арáми) //

П'ўшли хл'опц'і у кат'ўны / сáмі уби'рán'ц'і ('в'ибран'ї) / упстáлос'а пом'їтин'а ('сміття') / увивáти ('кружляти') т'án'ц'і //

Соковитість і неповторність боржавської говірки особливо відчутна в ряді фразеологізмів, більшість із яких автор подає зі спеціальним знаком ♦, розкриваючи значення. Наприклад:

♦ **Говор'їти ў чотири бчи** 'віч-на-віч'. Пор. серб. ♦у чотири ока 'с' глазу на глаз' (Толст, 968)

♦ **Головá їде ў ст'ўп'л'а** 'мати великі турботи, важке становище, з якого думають вийти'

♦ **Г'ўн'а д г'ўни/ п'етек ид п'етекови/ (або) к'бж'ўх ид к'бж'ўхови** 'знайся, водися, побирайся рівний із рівним'

♦ **Зап'їш'ї с'б'ї на ч'ол'і** 'добре запам'ятати, не забути'

♦ **За рот ни тр'еба п'ор'ц'їйу плат'їти** 'говор'їть, не стримуйтеся'

♦ **Йому ни доўг'ї н'а'ны** 'не довго житиме'

♦ **М'ін'і с'а д'ўже добре ўпáло** 'приємно, сподобалося'

♦ **М'ін'і с'а зах'одит** (половіна тых гр'їб'ўў) 'належатися'

♦ **М'ўсаї / ве'лікії пан** 'справді необхідно зробити' [а ним'ўсаї / ишч'і б'ўлшыї!]

♦ **Наї с'а ни прикázуйе** 'вживається, вставляється, коли згадують сумну, неприємну подію'

♦ **Наї ти Б'ўг под'ержит с'охту** 'так кажуть людині, що зробила добру справу'

♦ **Нал'їгат на н'огу** / видáў хр'омьї 'бути хромим'

♦ **Н'їкат на ўто (н'а) ги на кырвáву р'áнду** 'невдоволений'

♦ **Но ци п'опáло н'а'?!** 'погані справи, кепська справа, пригода'

♦ **От'о был'о даўно тай н'ипрáўда** 'жартуючи) кажуть про деякі неприємні дії'

♦ **От'о доўго ни б'уде тривати**

♦ **От'о такá прáўда / ги вош кáшле** 'неправда'

♦ **Твоє с'а не меле / ни ўдгрібай** 'не втручайся в якусь справу'

♦ **Уже денце вітко** 'продукт закінчується, скоро буде зовсім використаний'

♦ **У н'ого доўгі персты** 'злодійкуватий'; серб. имати дугачке прсте

♦ **У Путина чорт с'іў** 'оволодів диявол'

♦ **Чиніти комідію** 'жартувати, робити безлад та ін.'

Проте до багатьох фразем не подаються тлумачення, очевидно, тому, що їх зміст цілком прозорий:

♦ **Кождкий когут на свѣйѣм с'мит'у пан**

♦ **Много бы говоріти / н'ішчо слухати**

♦ **Ни л'убл'у / кой вош кашле / а блыха с'а бицігл'уйе**

♦ **Ни мау сиранчі / посукали голѡвѡчку левѡры та ренчі**

♦ **Тко пуд другим йа́му ко́пле / сам у н'у ўпаде.**

Інколи В. Німчук подає переклад певної фрази російською мовою: ♦ **Кѡи с'а сѣрота же"нѣла / н нѣч" ц'а малѣла.** Пор. рос. бедному жениться – ночь коротка.

Тлумачення до назв, які подаються в матеріалах, досить часто розгорнуті, у них, як правило, виділяються найважливіші й найсуттєвіші ознаки, які допомагають читачеві одержати правильне уявлення про певне поняття. Фактично дається досить детальна, цікава в пізнавальному плані словникова стаття, яка, безперечно, не виходить за межі завдань тлумачного словника.

Фіксуються в словнику й невеликі розповіді, прикмети, повір'я, забобони, пов'язані з певними реаліями. Наприклад: У часи моєї юності я був свідком епізоду, коли дівчина обтинала нігті й викидала через відчинене вікно. Мати її з докором сказала: **шчо?! Мѣчеш вѡц'ц'ѡви** (батько її вже був давно помер). Отже, був забобон, що відрізані нігті не можна кидати через вікно, бо вони опиняються на тому світі.

Мыц'ка 'кішка'. Видаў будѣ дошч / бо мыц'ка с'а мые (мыйе) (лапками торкатися голови; у народі вважають, що кішка «вмивається» перед дощем, бурєю, грозою).

Тр'астис'а 'пильно оберігати кого-небудь, що-небудь', 'бути дуже скупим'. Тр'асѣ с'а над грішми. Д'ітіна ў них йен:á / та тр'асѡц':а над ниў.

Трудіти [тут] 'недосипаючи працювати, доглядати, турбуватися'. Видаў ты, Марійе, задер' коло мене трудіш, казáў біт'іжний н'ан'ко.

Проте переважна частина слів має порівняно стислі, короткі тлумачення або ж зовсім їх не має.

Дуже часто до іншомовних запозичень автор подає і їх відповідник (переважно з угорської, німецької чи румунської мови) із зазначенням джерела, напр.:

Анцвái 'дуже швидко' < нім. ein(s)zwei (?) Анцвái обѣс' туї была. Див. ще **раздвái**

Байкошити 'щось, що-небудь, переважно дріб'язкове, робити'. Пор. уг. bajlódik 'поратися, порпатися, возитися' (Udv I, 120)

Бал 'тюк'. Пор. уг. bála 'пака; тюк'. Складовали с'іно ў бály

Бітанга 'нечесна людина, підступна, бешкетник, негідник'. Пор. уг. bitang 'негідник, мерзотник'. Див. ще **бітанщина**

Бунда 'піджак на хутрі' < уг. bunda 'шуба; кожух; хутро' (Udv I, 184), bundás 'хутровий, на хутрі' (там само)

Бундаш 'кличка пса' < уг. bundás 'хутровий, на хутрі' (Udv I, 184)

Бункѡў / бункош 'дебела, кремезна людина, особливо – хлопець'. Пор. уг. bunkó 'колотушка', 'довбешка' (Udv I, 184)

Гентеш 'різник'. Пор. уг. hentes 'м'ясник'

Гоз 'погане сіно з твердими стеблами' < уг. gaz 'бур'ян' (Udv I, 521). Ус'акый гоз у с'інови

Груїцар / Груїцарик (демінутив) 'грошова одиниця'. Пор. чes. krejcar 'zprav. grej-' (Travníček, 757)

Грѡўф 'граф'. Пор. уг. gróf 'т.с.' (Udv I, 536)

Дѣфек 'прокол у камері колеса велосипеда, машини тощо' < уг. defekt 'аварія, поломка'

Дудва 'погане сіно, 'бур'ян'. Пор. рум. dudă 'цикута', 'бурьян', 'сорная трава', 'пустой сорняк' (DRR, 462)

Кукер 'бінокль'. Пор. уг. gukker [театральний] бінокль (UDV I, 537)

Пантѡфлі 'різновид тапок'. Пор. рум. pantof = рос. «туфли», «полуботинки» (DRR, 949)

Папіш 'римо-католик'. Пор. рум. papist, papistag (DRR, 950).

Лексика, подана в матеріалах, виявляє яскраві синонімічні відношення. До слів-синонімів В. Німчук часто подає і їх варіанти-відповідники: **вѡчар'с'ка лѡшка** 'вівчарська ложка поперечної форми'. Див. ще **полѡник; гул'ати** 'частуватися', 'гоститися', 'веселитися'. Див. ще **мулатловати, быў там мулаччáг**.

Серед цієї лексики фіксуємо й багатозначні назви:

Біл'ка 1. 'біла слива', 2. 'біла квасоля, квасолина', 3. Біл'ка 'здрибн. від Біл'а (корова білої масті)'

Гул'а 1. 'великий гурт рогатої худоби, череда', 2. 'куля'. Пор. уг. golyó 'куля', 'більярдна куля', gulya 'череда' (Udv I, 537)

Дз'ѡпкати, дз'ѡбати, дз'ѡбнути (подз'ѡпкати, подз'ѡпканыі) 1. 'клювати', 2. 'уколоти чимось гострим, зокрема голкою, шилом'

Забáўка 1. 'гра'; 2. 'іграшка'

(За)дўти 1. 'дути', 'надувати', 2. 'дмухати', 3. 'кидати'. (Из)дўти пѡрох ис папір'á

Набирáтис'а 1. 'багато набрати', 2. 'запліднитися, завагітніти' (про тварин), 3. 'заразитися інфекц. хворобою'.

Зафіксовані в матеріалах і фонетичні варіанти слів: **áгнўл** (рідко), **ánгўл** (рідко), **ангел** 'ангел'. Див. ще **йáнгел, йáнгўл, йáгнел / йáнгелик, йáгнелик; вертл'ўг' / веркл'ўг'** 'те, що крутиться; зокрема вал на колодязі'; **гўлгати, гўл'гати** 'звучати при питті рідини з горла пляшки'; **діктаг / диктаг'** 'диктант'.

Помітне місце займають у картотеці й словотвірні варіанти: **дз'ѡпкати, дз'ѡбати, дз'ѡбнути**

(подз'обкати, подз'обканы) 1. 'клювати', 2. 'уколоти чимось гостим, зокрема голкою, шилом'; **напос'л'іт', маїнапос'л'іт', на пос'л'ідок** 'наприкінці'.

На особливу увагу заслуговують деякі рідкісні словникові статті, серед яких, наприклад, подані назви на означення календарно-обрядових свят: **Йл'а** 'Святого Славного Пророка Іллі (2 серпня)'. А тому ўже по Йл'у ни старшы́ чолов'ік / тўї по Йл'у // по Йл'у бра́ли худобу с полонины / обы с'а трава ўц'іліла / ота́ва // ота́ву дава́ли / ко́ї с'а коро́ва ўте́ліла; **Макові́я** 'День пам'яті мучеників Маккавеїв' (14 серпня). На Мако́ві(й)а ни мож робі́ти ис' с'іном / бо йеден чо́лв'ік мета́ў уже ко́п'іц'у / а дў́ка / дон'ка му місі́ла с'іно / та лиш упові́ла / Макові́я / ци йа была ни Мар'і́я / та́й

зазу́ліў по́лит'іла / зазу́ліў с'а ўчині́ла //; **Покру́ў** 'свято Покрова Пресвятої Богородиці'; **Света Недела**, пор. Довге(?) **С'ага Нид'іл'а** 'Трійця, свято'; **Синбо́чно́е** 'Всенічна'.

«Матеріали до словника...», над якими зараз працює колектив кафедри української мови УжНУ, – це результат подвижницької діяльності В. Німчука, якому вдалося представити доволі ґрунтовний матеріал із говірки рідного Довгого як багату, цілісну, структурно організовану систему. Впадає в око, що в цю працю автор вклав усю свою душу й серце. Пригадуються слова вченого, який вважав, що говірка – «це Божий дар, величезне культурне надбання нації», а закарпатські говірки він вважав одними з найбагатших і заявляв: «Я закоханий в закарпатські діалекти» [Німчук, с. 12].

Література

1. Грищенко П. Ю. Сходження на Еверест української мови. *Професор Василь Німчук у спогадах сучасників*. Ужгород: Карпати, 2018. С. 53–67.
2. Мойсієнко В. Маю за честь називатися учнем Василя Васильовича Німчука. *Професор Василь Німчук у спогадах сучасників*. Ужгород: Карпати, 2018. С. 105–109.
3. Німчук В. Я закоханий у закарпатські діалекти. *Старий замок*. 2000. № 86–87. С. 12.
4. Осінчук Ю. Він жив не єдиним хлібом... *Професор Василь Німчук у спогадах сучасників*. Ужгород: Карпати, 2018. С. 109–114.
5. Пуряєва Н. Здавалося, він буде жити вічно... *Професор Василь Німчук у спогадах сучасників*. Ужгород: Карпати, 2018. С. 117–123.
6. Сабадош І. Мовознавець від Бога. *Професор Василь Німчук у спогадах сучасників*. Ужгород: Карпати, 2018. С. 127–133.

References

1. Hrytsenko P. Yu. (2018) Skhodzhennia na Everest ukrainskoi movy [Climbing the Everest of the Ukrainian language]. *Profesor Vasyl Nimchuk u spohadakh suchasnykiv*. Uzhhorod: Karpaty. S. 53–67 [in Ukrainian].
2. Moisiienko V. (2018) Maiu za chest nazyvatysia uchnem Vasyliia Vasyliovycha Nimchuka [I am honoured to be called a student of Vasyl Nimchuk]. *Profesor Vasyl Nimchuk u spohadakh suchasnykiv*. Uzhhorod: Karpaty. S. 105–109 [in Ukrainian].
3. Nimchuk V. (2000) Ya zakokhanyi u zakarpatski dialekty [I am in love with the Transcarpathian dialects]. *Staryi замок*. № 86–87. S. 12 [in Ukrainian].
4. Osinchuk Yu. (2018) Vin zhyv ne yedynym khlibom... [He did not live by bread alone...]. *Profesor Vasyl Nimchuk u spohadakh suchasnykiv*. Uzhhorod: Karpaty. S. 109–114 [in Ukrainian].
5. Puriaieva N. (2018) Zdavalosia, vin bude zhyty vichno... [He seemed to live forever...]. *Profesor Vasyl Nimchuk u spohadakh suchasnykiv*. Uzhhorod: Karpaty. S. 117–123 [in Ukrainian].
6. Sabadosh I. (2018) Movoznaveets vid Boha [A linguist from God]. *Profesor Vasyl Nimchuk u spohadakh suchasnykiv*. Uzhhorod: Karpaty. S. 127–133 [in Ukrainian].

ABOUT «MATERIALS FOR THE DICTIONARY OF THE TRANSCARPATHIAN DIALECT OF DOVHE VILLAGE» BY VASYL NIMCHUK

Abstract. The creation of dictionaries of the dialect of one village has been intensified recently in Ukrainian dialect lexicography. Vasyl Nimchuk's Dictionary of the Dovhe village dialect was supposed to be such a work, but the scientist, unfortunately, did not have time to publish it during his lifetime. The handwritten file of the future dictionary of the prominent linguist is now kept at the Department of Ukrainian Language of the Faculty of Philology of Uzhhorod National University.

The article analyses the materials for Vasyl Nimchuk's dictionary of the Dovhe village dialect; conclusions are drawn about the partiality of the recorded vocabulary and its semantic classification with wide use of illustrative material.

The materials for the dictionary come mainly from the author's native village, but there are also facts from other villages. Nimchuk intended to present a complete dialect dictionary that would contain all the vocabulary and phraseology of the speakers of the Dovhe dialect. The register of the future dictionary contains a vocabulary of different parts of speech. Mostly nouns (common names), a little less verbs, adjectives, adverbs, and the least auxiliary words, interjections, and sound imitations. Anthroponyms (names, surnames, and nicknames of local residents) and place names make up a separate part of the materials.

Among the most numerous thematic groups of vocabulary are the names of plants, animals, clothing, jewelry, food, drinks, kinship and in-laws, calendar and ceremonial vocabulary, etc. V. Nimchuk's materials contain a large amount of illustrative material, including songs, proverbs, sayings, etc., which reproduce the subtle nuances of live colloquial speech and reflect the richness of the Dovhe village dialect.

The article also pays attention to the author's comments on the names, which are often detailed. The dictionary also contains small stories in which a certain name is interpreted. Various phonetic and word-formation variants of the analyzed vocabulary, polysemous names, and their synonymous relations, etc. are not left aside. The outstanding significance of this work is beyond doubt, as a large number of new words and new meanings of already-known names have been introduced into scientific circulation.

The staff of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University is now actively working to make Vasyl Nimchuk's cherished dream come true.

Keywords: Ukrainian Transcarpathian dialects, dictionary of Dovhe village dialect, dictionary entry, dictionary register, semantic group.

© Миголинець О., 2023 р.; © Пискач О, 2023 р.

Ольга Миголинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Olha Myholynets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.